

जागतिकीकरण, मराठी भाषा आणि साहित्य

डॉ. अरूण पाटील
मराठी विभागप्रमुख,
कर्मवीर भाऊसाहेब हिरे कला,
विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
निमगांव ता. मालेगांव

मराठी भाषेची महती अनेक महानुभवांनी वेगवेगळ्या शब्दात सांगितली आहे. ज्ञानेश्वरांनी तर मराठी भाषा अमृतासोबत पैज जिंकू शकेल या ताकदीची आहे, हे सांगितले. मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयाच्या इतिहासातील संत-पंत-तंत कवींचे प्रवाह तपासता यापैकी बहुतेकांनी मराठी भाषेचा पुरस्कार केल्याचे दिसून येते. मराठी भाषा लोकमानसाची भाषा आहे, या भाषेत येणाऱ्या साहित्याच्या आधारे जनसमूहाला योग्य तो नीतीमार्ग दाखवणे शक्य होणार आहे, हे या द्रष्ट्या लोकांनी ओळखले आणि त्यातून गेल्या पंधराशे वर्षांत मराठी भाषेमध्ये लक्षावधी ग्रंथांची निर्मिती झाली. अशाप्रकारे येणाऱ्या प्रत्येक अडथळ्यास सामोरे जात-जात मराठी भाषेने आपला मार्ग प्रशस्त करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. भाषेची लवचिकता ही भाषेचे आयुष्य वाढवित असते. मराठी भाषेने लवचिकतेचे धोरण स्वीकारले आणि त्यामुळे पंधराशे वर्षांपासून विविध प्रवाहांमधून पोहण्याचे कसब तिला दाखविता आले आहे. संस्कृत, हिंदी, उर्दू, फारसी, अरबी, मोडी, पाली अशा विविध भाषांमधून आलेले अनेक शब्द आजच्या प्रचलीत मराठीत आपल्याला सापडतात. त्याशिवाय इंग्रजीतले अनेक शब्द मराठीने स्वीकारले. या सान्या पार्श्वभूमीवर २१ व्या शतकात ग्लोबलायझेशन अर्थात जागतिकीकरण हा शब्द परवलीचा बनलेला असतांना या जागतिकीकरणाच्या रेट्यात मराठी भाषा आणि साहित्य कसे उभे आहे, हे बघणे अनिवार्य ठरेल.

जागतिकीकरणाचा रेटा

खुले व्यापारी धोरण, बाजारीकरण, उदारीकरण आणि मुक्त व्यापारी संघटना या सान्या संज्ञा जागतिकीकरणामध्ये उदयास आल्या आणि १९९१ मध्ये डॅकेल प्रस्तावाचा उगम झाल्यानंतर त्यांचा वापर प्रत्यक्षात होऊ लागला. जगाची भाषा इंग्रजी असल्याने व्यवहाराची भाषाही अर्थातच इंग्रजी बनली. इंग्रजीचा प्रभाव सगळ्याच भाषांवर पडला, त्याला मराठी अपवाद नाही. जागतिकीकरणामुळे इंग्रजी भाषेचा प्रसार झपाट्याने वाढला. धावत्या युगाची ती प्रमुख भाषा बनली. त्याचवेळी आपल्याकडे असणारी परंपरागत शिक्षणपद्धती कालबाह्य ठरू लागली. गतीमानतेचे सूत्र न स्वीकारल्याने मराठी भाषेच्या अभ्यासकांसमोर खूप मोठे प्रश्न निर्माण झाले. जागतिकीकरणात मराठीचे विद्यार्थी, संशोधक, अभ्यासक, प्राध्यापक आणि मराठीचे एकूण अभ्यासक्रम टिकणे कठीण झाल्याचे दिसून येते.

मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा प्राप्त व्हावा यासाठी आज मराठीच्या संवर्धकांचे प्रयत्न सुरु आहेत तथापि तो दर्जा मिळण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या चारीही निकषांत बसत असूनही मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा अद्यापि मिळालेला नाही. जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर मराठी भाषेपुढे निर्माण झालेल्या नव्या आव्हानांना कसे तोंड द्यावयाचे हा मोठा प्रश्न सध्या उभा असल्याने त्याची उत्तरे आपल्यालाच शोधवून लावणार आहे.

मराठी भाषा आपल्यासाठी जीवन व्यापून टाकणारी भाषा आहे. वैश्विकतेच्या सूत्रात भलेही त पृथ्वीच्या पाठीवरचा एक छोटा जनसमूह वापरत असणारी भाषा असली तरीही तिचे महत्त्व त्यामुळे तसूभर

कमी होत नाही. जीवनलक्ष्यी स्वरूपाचा विचार करायला लावणारी भाषा म्हणून आपल्याला मराठी भाषेचा विचार करावा लागतो. वैश्विकरणाच्या मंथनात भारतीय भाषांवर पडलेले सावट गांभिर्याने घेणे आज अनिवार्य झालेले आहे. भारतासारख्या कृषीप्रधान देशात विविध लोकभाषांचा विचार जीवनाशी संबंधित असल्याने समग्र भारतीय समाज व व्यवहार जागतिकीकरणामुळे ढवळून निघत आहे. अर्थात यामुळे या साऱ्याचा परिणाम साहित्यावर आणि भाषेवर पडल्यास नवल नाही आणि त्यामुळेच भाषा आणि साहित्याच्या बाबतीत काही नवीन समस्या समोर उभ्या ठाकल्या आहेत.

मराठी भाषेचे भवितव्य

जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात मराठीसारख्या भाषा संकोच पावण्याची स्थिती आज निर्माण झाली आहे. भारतावर दिडशे वर्षे राज्य करणाऱ्या इंग्रजांच्या कालखंडातच खरे तर याचा प्रारंभ झालेला दिसतो. इंग्रजी भाषेतील मोठ्या संख्येने आलेले शब्द त्याचवेळी धोकादायक वाटू लागले होते. त्याचा उहापोह संशोधक वि.का.राजवाडे यांनी पुढील चिंतनात केला आहे. ते म्हणतात, "असा मराठीचा संकोच सध्या चोहोकडून होऊ लागला आहे. सरकार परदेशी पडल्यामुळे ते ह्या भाषेला वाऱ्यालाही उभे राहू देत नाही व एतद्देशीय विद्वान लोकांच्या स्वदेश अभिमानाच्या कल्पना काही अपूर्व झाल्यामुळे गंभीर ग्रंथरचनेच्या कामी इंग्रजी भाषा वापरल्याने मराठीचा आपण काही गुन्हा करतो हे त्यांच्या गावीही नसते. येणेप्रमाणे इंग्रजांच्या अमलाखालील महाराष्ट्रात मराठीचा संकोच अत्यंत झालेला आहे. अशीच स्थिती शंभर-दिडशे वर्षे चालली तर मराठी निःसंशय मिश्र नव्हे भ्रष्ट नव्हे तर अजिबात नष्ट होईल."

८० वर्षांपूर्वी राजवाड्यांनी व्यक्त केलेली भीती आजच्या जागतिकीकरणाच्या वातावरणात काही प्रमाणात खरी होतांना दिसते आहे. एकीकडे इंग्रजीची प्रतिष्ठा वाढत चाललेली असतांना मराठीसारख्या भाषांना अनेक आव्हानांना तोंड देण्याची वेळ यावी, ही दुर्दैवी बाब म्हणावी लागेल. जीवनाचे होत चाललेले आधुनिकीकरण, त्यात इंग्रजी माध्यमाचा आग्रह यातून मराठी या साऱ्या स्पर्धेत कितपत तग धरू शकेल असा मोठा प्रश्न सध्या आ वासून उभा आहे.

खरे तर भारताच्या प्रादेशिक भाषांचा या ठिकाणी विचार करावयाचा झाला तर येथील इतर प्रादेशिक भाषांच्या वृद्धीसाठी आणि संवर्धनासाठी ते ते प्रांत जीवाच्या आकांताने प्रयत्न करतांना दिसतात. तुलनेने महाराष्ट्र राज्य मात्र मराठीसाठी हवे तेवढे प्रयत्न करतांना दिसत नाही. रोजच्या व्यवहारासाठी मराठीची सक्ती, शाळा-कॉलेजेसमध्ये एक अनिवार्य विषय म्हणून मराठी असण्याची सक्ती, शासकीय व्यवहारात जास्तीत जास्त मराठीचा वापर या साऱ्या गोष्टी आज अनिवार्य झाल्या आहेत.

आजचे कॉम्प्युटर युग आहे. सर्वच क्षेत्रात संगणकाशिवाय पुढे सरकता येत नाही. संगणकाचे ज्ञान प्रत्येक मराठी भाषिकाला आणि विद्यार्थ्याला असायलाच हवे. परंतु संगणक क्षेत्रात वापरल्या जाणाऱ्या मराठीबाबतही अनेक समस्या आज उभ्या आहेत. इंग्रजी भाषेची लिपी वा फॉन्ट हा जगाच्या पाठीवर सर्वदूर कुठेही सारखाच आहे. तसे मराठीचे नाही. संगणकातील एखादी मराठी लिपी दुसऱ्या संगणकावर वाचता येईलच याची खात्री नाही. 'शिवाजी', 'सुरेख', 'श्रीलिपी', 'कृतीदेव' असे वेगवेगळे फॉन्ट असल्याने 'शिवाजी' फॉन्टमध्ये केलेले काम दुसरीकडे 'शिवाजी' फॉन्ट उपलब्ध असल्यास वाचता येईल वा त्यामध्ये काही बदल करता येतील अन्यथा नाही. त्यामुळे मराठीच्या बाबतीत मोठा प्रश्न निर्माण होतो. मराठी फॉन्टच्या बाबतीत सर्वदूर समानता येणे आवश्यक आहे. प्रमाणीकरण झाल्यास मराठी भाषिक कुठेही संगणकाच्या मदतीने मराठीचा वापर सहजगत्या करू शकेल. आज तशी स्थिती नाही. मराठी शब्दांची अचुकता तपासण्यासाठी संगणकावर कुठलाही

पर्याय उपलब्ध नाही. मराठीसाठी अनेक वेगवेगळी सॉफ्टवेअर तयार करण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे. या सॉफ्टवेअरद्वारे मराठी भाषेतील अचूकता वाढीस लागेल. वापर करतांना सुलभता येईल. शुद्धलेखनाच्या कसोट्या लावतांना फार त्रास होणार नाही. मुख्य म्हणजे कोणीही सहजगत्या मराठी भाषेचा वापर संगणकाद्वारे करू शकेल. जागतिक पातळीवर मराठी भाषा नेण्यासाठी संगणकीय मराठीचे सार्वत्रिकीकरण करणे अनिवार्य आहे.

आज तब्बल १४ कोटी लोक मराठी भाषा बोलतात. परंतु जागतिक स्पर्धेत टिकण्यासाठी मराठीकडे आपले मोठे दुर्लक्ष झाले आहे. परदेशी संस्थांमध्ये मिळणाऱ्या शिक्षणाकडे मराठी मुले आकर्षित झाल्याने सक्तीची मराठी हा मुद्दाच संपून गेला. परदेशात जाऊन शिक्षण घेणे व आपल्या महत्त्वाकांक्षा पूर्ण करणे हेच एकमेव ध्येय समोर असल्याने अस्सल मराठी मुलालाही शुद्ध मराठी बोलणे आज अवघड झाले आहे.

मराठी साहित्यातील बदल

या साऱ्याचा परिपाक मराठी साहित्यावर होवून साहित्यातही काही बदल होण्यामध्ये झालेला दिसतो. जागतिकीकरण आणि २१ व्या शतकातील झपाट्याने होणारे बदल यामुळे मराठीत नव्या साहित्यप्रवाहांना प्रारंभ झाला आहे. २१ व्या शतकातील मराठी कविता जागतिकीकरण, खाजगीकरण आणि उदारीकरण यांच्या प्रवाहातून पुढे सरकतांना दिसते. संगणक, इंटरनेट, मॉल या आधुनिक गोष्टी एकीकडे आणि दुसरीकडे शेतकरी आत्महत्या, शिक्षणाची दुरावस्था, जागतिक तापमानवाढ, वाढती लोकसंख्या, युद्धाच्या सर्वदूर पसरलेल्या छाया, हरवलेला माणूस हे सारे मुद्दे आधुनिक कविता स्वीकारतांना दिसते.

एकविसाव्या शतकात औद्योगिकीकरणाचे लोण सर्वदूर वाढले. विकासाच्या संकल्पना बदलाचा. रहाणीमानात पडलेला फरक सर्वांसाठीच हवाहवासा वाटू लागला. शहरांची प्रचंड वाढ झाली. विकास झाला पण विकासाबरोबरच अनेक समस्याही नव्याने उभ्या राहिल्या. एवढेच नव्हे तर शहरातल्या या समस्यांची झळ ग्रामीण भागालाही जाणवू लागली आणि त्यातून ग्रामीण संस्कृती नष्ट होण्याकडे वाटचाल करू लागली. हा साग प्रवास एकविसाव्या शतकातील कादंबऱ्यांमध्ये चित्रित होतांना दिसतो आहे. दुष्काळ, आपसातील हेवेदावे, प्रचंड स्पर्धा यातून सामान्य माणूस माणूसपण हरवून बसला आणि जगण्यातील सुख विसरला.

“ग्रामीण साहित्य हा आधुनिक मराठी साहित्यातील महत्त्वाचा प्रवाह आहे. तो मराठी साहित्याच्या मुख्य प्रवाहातून बाहेर पडून अस्सल ग्रामजीवनाचे अनुभव व्यक्त करू लागला. हा बदल स्वातंत्र्योत्तर पिढीच्या अनेक जाणीवातून आपलं गाव, आपली माणसे, आपला शिवार, आपली माती, त्यांची सुख-दुःखे, हर्षखेद, यशापयश, विचारांची आंदोलने, भावांदोलने यांचे दर्शन होत नव्हते, ते ग्रामीण साहित्याने आविष्कृत केले” हे डॉ. श्रीराम गुंदेकरांचे चिंतन याठिकाणी महत्त्वाचे ठरते.

बदलत्या काळानुसार चंगळवाद, नवीन मूल्ये, जुनी मूल्ये यांची सरमिसळ, दुरावलेली नाती, जगण्याविषयीचा संभ्रम, अनैतिकता ही बाजू आज एकीकडे दिसत असतांनाच दुसरीकडे आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे माणसाला सारे काही सुलभ वाटू लागले आणि त्याचे चित्र साहित्यातही पडलेले दिसते. सामाजिक बदलानुसार साहित्याची भाषा बदलत गेली आणि तीमध्ये आधुनिकीकरणाचे आणि जागतिकीकरणाचे प्रवाह सामील झाले. जागतिकीकरणाच्या रेट्यामुळे २१ व्या शतकात लिहिणारा साहित्यिक बदलता साहित्यप्रवाह नेमकेपणाने टिपतांना दिसतो. आजच्या धकाधकीच्या जीवनशैलीचा स्वीकार साहित्याने केला. सद्य बदलत्या भाषेचा वापर करतांना २१ व्या शतकातील परिवर्तनाचा भाग आपोआप साहित्यामध्ये येतांना दिसतो.

समकालीन जीवनव्यवहार, सामाजिक-सांस्कृतिक जीवनमूल्यांवर पडलेला प्रभाव विचारामध्ये घेणे आज अनिवार्य झाले आहे.

सारांश

तात्पर्य, जागतिकीकरणात मराठी भाषा आणि साहित्य यांच्यातील बदल निश्चितपणे जाणवू लागले आहेत. मराठी भाषेचे संवर्धन करण्यासाठी विशेष प्रयत्नांची गरज आज निर्माण झाली आहे. तर मराठी साहित्यात आधुनिककरणाचे प्रतिबिंब उमटण्यास खूप आधीच प्रारंभ झाला आहे.

संदर्भ :

१. मराठी साहित्यातील स्पंदने : गो.म.कुलकर्णी
२. २१ व्या शतकातील मराठी साहित्यप्रवाह : प्रा.डॉ.ए.ल.चौधरी, डॉ.के.एन.सोनवणे, डॉ. जे.एस.गिरासे
३. जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा : डॉ.सौ.सूर्यकांता अजमेरा, प्रा.विनोद उपर्वट
४. मराठी वाङ्मयप्रकारांची सैध्दांतिक रचना व अध्यापन पद्धती : प्रा.डॉ.तुषार चांदवडकर

